

Єлизавета Гапоненко

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТЕПАНА БАЛЕЯ

У статті аналізується проблема людини, її буття, сенсу і сутності її конкретного існування у творах Степана Балея. Розглядається інтерпретація проблеми особистості в рамках предмета суспільної психології. Зміст статті відображає низку проблем філософського, психологічного і соціологічного характеру.

Ключові слова: особистість, особа, індивідуальність, персона.

Haпоненко E. The problem of person as object of Stepan Baley's philosophical investigation

This article deals with psychoanalytic method, which is directed on the person. The author does conclusion that the interpretation of problem of person as a subject of social psychology by distinguished Ukrainian and Polish scientist and philosopher St. Baley. The life of the man is considered as the main question of philosophy, psychology and sociology.

Key words: person, human, individuality.

Гапоненко Е. Проблема личности как объект философского исследования

В статье анализируется проблема человека, личности, смыслу и сути его существования в работах Степана Балея. Рассматривается интерпретация проблемы личности в рамках предмета социальной психологии. В данной работе освещены целый ряд вопросов философского, психологического и социального характера.

Ключевые слова: личность, особа, индивидуальность, персона.

Проблема особистості була центральною для всієї наукової творчості С. Балея. Еволюція наукової діяльності вченого характеризується тим, що, послідовно заглиблюючись у тему, він починає від конкретного – від окремих явищ психічного життя людини – і поступово оволодіваючи емпіричним і теоретичним матеріалом, виходить на глибокі, узагальнюючі фундаментальні праці з обраної проблематики. Можна сказати, що темі людини, особливо проблемі особистості, С. Балеї присвятив усе своє наукове життя.

Спонуванням до цього було те, що антропологічна проблематика з кінця ХІХ століття все виразніше, попри труднощі і перешкоди, які створювались на її шляху, все відчутніше домінує у світовій суспільній думці. Це пов'язано з тим, що виразно посилюється процес зміни типів культур. Проблема людини, її буття, сенс і сутність її конкретного існування – все це викликає зростаючий інтерес, на ґрунті якого виникають і розвиваються самостійні філософські напрямки, що утворюють широкий спектр філософської антропології. Цією гуманістичною тенденцією зумовлюється і зростання зацікавленості в суспільстві психологічними дослідженнями, посилюється потреба зануритись у внутрішній світ людини, бо саме в ньому вбачається справжня реальність і сутність конкретного людського існування. Ця тенденція переходу від людини-загальника, абстрактної людини до людини конкретної, зумовлюється поширенням переконання, що саме в її індивідуальному бутті, в реальності її внутрішнього світу глибоко криється розгадка таїни, яка упродовж століть була спокусою для метафізик і антропологій.

У 1939 р. С. Бaley видає свою спеціальну роботу “Особистість”. Література, присвячена проблемі особистості, в період виходу у світ роботи С. Бaley була ще досить нечисленною. С. Бaley правомірно було би віднести до кола першопрохідців у цій галузі досліджень, тим більше, якщо йдеться про суспільну думку в Україні або Польщі. Своєю працею він давав відповідь на актуальні запити часу розуміючи, що слово особистість – не є абстрактною понятійною формою, але відображає низку проблем філософського, психологічного і соціологічного характеру [1, с. 41-42].

С. Бaley дає визначення поняття “особистість”. Насамперед, вчений зауважує, що значення терміна “особистість” формулюється на основі змісту поняття особи, що іноді ці поняття вживаються як взаємозамінні.

Найчастіше слово “особа” вживається як назва певного суб'єкта, якому властива певна сукупність рис. ***Ця сукупність рис і є власне особистістю.***

Відправним положенням для визначення поняття особистості, стверджує С. Бaley, є визнання її зв'язку з психікою людини, з тим, що ми називаємо її душею. С. Бaley при дослідженні психіки виділяє два протилежні підходи: аналітичний і синтетичний. Перший зосереджується на тому, що ділить людину на відносно прості складники, які є елементарними психічними явищами або психічними диспозиціями. В людині вчений виділяє сфери інтелекту, чуттів і волі, а в кожній з

них існує необмежена різномірність переживань. Людині властиві також різномірні здібності і схильності, які належать до інтелектуальної сфери, пам'яті, фантазії, цікавості. Кожна з цих властивостей може бути піддана окремим дослідженням і вимірам, незалежно від інших. Але таке членування психіки припустиме лише в певних межах, надмірне зловживання ним – веде до помилок і однобічності. В середині людської психіки, підкреслює вчений, будь-які поділи є штучними, тут все пов'язане між собою, переплітається і взаємно впливає. Тому аналітичний метод, даючи ключ для виділення і вивчення окремих структурних складових психіки людини, не служить інструментом для пізнання таємниці особистості.

До визначення особистості, як показує це С. Балей, веде проти-лежний, синтетичний підхід, який дає цілком інше бачення психіки людини і самої людини. “Підкреслюючи єдність, яка панує у психіці людини і вважаючи цю рису істотною для її особистості, стаємо на синтетичну точку зору, або цілісну. *Людська особистість становить цілість*” [2, с. 127-128].

У сфері психіки панує єдність, яка має свою ієрархію. Усе в психіці належить до одного і того ж “Я”, яке існує незалежно від змін у психічному русі. Одне і те ж “Я” поперемінно щось собі уявляє, радіє або сумує, прагне і приймає рішення. А усі ті уявлення, почуття і ухвали групуються навколо певних цілей, до яких індивід прагне різними шляхами. Все що відбувається в нашій психіці, виходить ніби з одного пункту і до цього пункту повертається, немов нескінченна кількість променів, що проходить крізь один пункт. Ця психічна цілісність, що творить людську особистість, вважає С. Балей, є організованою цілісністю, тобто такою, що має свою *структуру*. Остання виявляється в тому, що всі частини підпорядковуються цілості, існуючи ніби для її послуг і знаходячи в її межах сенс свого існування. Пізнання інтелекту певної особистості саме по собі не буде плідним і не у великій мірі збагатить наші уявлення про неї, якщо при цьому ми не будемо знати прагнень, які його оживлюють, інтересів, які ним керують, ступінь витривалості, з якою особистість може реалізувати свої рішення. Інтелект у психіці людини є лише певною можливістю, певним засобом, який може бути введений у дію і застосований у той або інший спосіб лише з допомогою чинників, що знаходяться поза інтелектом. Фантазія також, вважає С. Балей, виявляє себе у зв'язку з певним намірами і прагненнями людини. Тому штучним буде розглядати її у відриві від останніх. Багато уваги С. Балей приділяє проблемі характеру, розглядаючи її в контексті цілісного уявлення про психіку особистості.

С. Балей стверджував, що важливішими рисами, які характеризують особистість у людині, є: внутрішня єдність при різномірності функцій структурних елементів, підпорядкованість окремих структурних зв'язків спільній для них усіх цілості і, нарешті, динамічний характер структури. У цій єдності поруч із інтелектом, своє місце займає чуттєва сфера, єдність психічного і соматичного, вродженого і набутого, природного інстинкту і якостей, що формуються через виховання культури особистості. Їй властиві також темперамент і характер. С. Балей ґрунтовно розглядає усі ці складові особистості у їх формуванні, розвитку і функціонуванні.

У цій структурній “багатоєдності” особистості важливу інтегративну роль С. Балей відводить світоглядіві. З огляду на це, вчений розвиває своє розуміння світогляду. З одного боку, світогляд – це об'єднуючий елемент індивідуальної свідомості, з іншого – акумулює і визначає її ставлення до світу. Ця двоєдина природа світогляду зумовлює своєрідність його формування. Його формуючими чинниками є знання, які іманентні особливості “Я” індивіда. Це вже не просто знання у своїй самовизначенності і самодостатній нейтральності щодо особистості; це знання, асимільовані індивідуальною свідомістю. Тому у світогляді поєднуються раціональні й ірраціональні, неусвідомлені чинники. Світогляд, таким чином, інтегрується у багатоєдиній цілісності особистості.

Притаманні особистості характерні особливості дають підстави розглядати її як індивідуальність. Розуміючи індивідуальність як сукупність рис, що роблять людину відмінною від інших, вчений не ототожнює її з особистістю, однак трактує ці поняття як навзаєм співвідносні.

Характеризуючи особистість як внутрішню психічну цілісність, С. Балей одночасно підкреслює як її важливу рису *динамічність*. Цю рису вчений протиставляє поняттю статичності, що означає таку структуру, у якій все доведено до постійної рівноваги, що виключає рух і зміни. В особистості людини, на думку С. Балаєя, – все інакше. “В ній діють сили і тенденції, які змагаються між собою за перевагу і викликають зміни у різних напрямках. В нормальній психіці ніколи немає повного застою. І це ми маємо на увазі говорячи про динамічну структуру особистості” [2, с. 127-128].

Визначаючи особистість, С. Балей додає, що в літературі під цим терміном мають на увазі два такі її розуміння. Одні тлумачать особистість, беручи її як наявну реальність, інші в нормативному сенсі, тобто як ідеал людської структури, до якої людина може наближа-

тися, ніколи її не досягаючи. Уточнюючи свою точку зору, С. Балей зауважує, що вживає це слово в обох значеннях, в одному випадку говорячи про особистість реальну, в іншому – про ідеальну. У першому випадку об'єктом вивчення є іманентна природа особистості, її структура і типологія. У другому – її становлення і формування, внутрішні закономірності і засоби зовнішнього впливу на процес її становлення.

С. Балей розкриває структуру особистості, процес її становлення і розвитку, з огляду на її іманентні, вроджені настановлення і набуті ознаки, що формуються під впливами зовнішнього середовища, типологію особистості. Розглядаються проблеми пізнання особистості, її самопізнання, самооцінки і самовиховання. У праці “Особистість” С. Балей дає підсумкове висвітлення цих проблем.

У своїх психологічних дослідженнях С. Балей від людини переходить до суспільства. І тут також дає себе знати своєрідність його загально філософського бачення. Воно виявляється вже у визначеннях соціології, яке вчений наводить, відрізняючи суспільну психологію від соціології [4, с. 24].

С. Балей не абсолютизує колективності серед форм соціального життя людей. У трактовці С. Балей соціум не поглинає індивіда, не позбавляє його особистісних рис, що становлять його індивідуальність. Світоглядна зорієнтованість на конкретну людину виявляє себе також у визначенні С. Балеем предмета суспільної психології на відміну від предмета соціології.

Говорячи про труднощі у відрізненні суспільної психології від соціології, про те, що позиції суспільного психолога більшою мірою властивий суб'єктивний кут бачення і те, що до уваги береться індивід, С. Балей наводить приклад відмінного підходу у вивченні молодіжної групи, нормальної чи злочинної, соціолога і психолога. Соціолог, роз'яснює вчений, більше зверне увагу на формальну структуру такої групи порівняно з іншими такими молодіжними групами, вивчить її економічні основи. Психолога ж зацікавить особовий склад групи, вироблення індивідуальної характеристики її конкретних членів, спеціальне визначення властивої їм різниці у типах психічної структури. При цьому С. Балей підкреслює, що коли певний час психологи розглядали штучно препаровану з суспільних зв'язків “людину взагалі”, то сучасний психолог конкретизує свій об'єкт дослідження [3].

Суспільну психологію вирізняє також те, що вона є галуззю психології. За довгий час свого становлення психологія виробила власну систему понять, певний апарат досліджень, властиві їй підходи. Із змінами в суспільстві відбуваються також зміни в об'ємі наукових інтере-

сів суспільної психології, у засобах психологічних досліджень. Однак незмінним залишається те, що вона вивчає психічні феномени суспільного життя, звертаючи при цьому головну увагу на конкретну людину.

Цю свою концепцію суспільної психології С. Балеї реалізує у ґрунтовній книзі “Вступ до суспільної психології”, ця робота була першою в Польщі значною працею із суспільної психології. Виклавши свою концепцію об’єкта суспільної психології, С. Балеї у вступі розглядає значення категорії кількості у цій науці, на цій методологічній основі у спеціальному розділі висвітлює психологічні аспекти формування груп людей, суспільні контакти між людьми, регулятори відносин між ними. Далі теоретичному аналізу піддаються різні прояви міжособистісних відносин між ними. Далі теоретичному аналізу піддаються різні прояви міжособистісних відносин, які в суспільній психології С. Балея трактуються як суспільні відносини. Спеціальний розділ присвячується психології натовпу. Велика увага приділяється психологічному аналізу регуляторів суспільних відносин, психічного механізму виникнення передсудів, суспільних настановлень, психічних аспектів пропаганди. Обговорюючи психологічні проблеми соціалізації людини, він розглядає коло питань, що розкривають психологічні сторони поняття особи, її становлення, її місця в соціальних середовищах, її культурне підґрунтя, питання соціалізації дітей і молоді. В своїй концепції суспільної психології С. Балеї розкрив психологічні аспекти буття людини в соціумі, С. Балеї логічно і послідовно завершує своє майже сорокарічне дослідження з психології особистості, всебічно розбудувавши свою концепцію персонології.

Завершуючи теоретичний огляд наукової спадщини С. Балея, можна констатувати, що вона відзначається світоглядною і структурно-логічною цілісністю. І починаючи від перших наукових публікацій, у яких вже досить чітко прозвучала ідея звільнення людини від тиску деформуючих її психіку передсудів і умовностей, що століттями нашаровувались в колективній і індивідуальній свідомості і лещатами затискували її творчий дух та здатність до свідомої дії, С. Балеї, присвятивши себе психології, неухильно збагачував її наукові надбання, здійснюючи своє прагнення перетворити її в інструмент самотворення і самозвільнення людини, побудови на цій основі нормальних міжлюдських стосунків. Розвиваючи свій варіант генетичної психології і створюючи на її ґрунті педагогічну психологію, С. Балеї тим самим закладав наукові підвалини принципової перебудови структури і змісту педагогіки, з метою перетворити її в інструмент виховання і навчання на основі сучасного розуміння гуманістичного принципу

природо відповідності. Наукова спадщина С. Балея, яка становить цілість, що будується на єдності філософських, психологічних і педагогічних ідей, є ґрунтовно розробленим варіантом сучасної персонології. Весь хід думок С. Балея, спрямування його теоретичних досліджень підпорядковані ідеї створення умов, сприятливих для становлення людини, здатної жити в умовах, громадянського суспільства. Усвідомлюючи все це, ми не можемо не цінити високо теоретичне і практичне значення творчої спадщини С. Балея.

Література:

1. Балея С. Нарис психології / Балея Степан. Зібрання праць в 5 томах. – Львів-Одеса : ІФЛІС ЛФС “Cogito”, 2002. – Том I. – С. 271-352.
2. Балея С. Про певні властивості постаті / Балея Степан. Зібрання праць в 5 томах. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2009. – Том II. – С. 127-128.
3. Бойко О. Д. Поява модерністської течії в українській культурі на рубежі XIX і XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lib.aldebaran.ua.
4. Верников М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Балея / Балея Степан. Зібрання праць в 5 томах. – Львів-Одеса : ІФЛІС ЛФС “Cogito”, 2002. – Том I. – С. 19-30.

***Рецензент:** кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та філософії Національного університету “Острозька академія” М. О. Зайцев*